

AMSZTERDAM

Én és énke a filmvászonon

GELLÉR-VARGA ZSUZSANNA

EGYRE TÖBB DOKUMENTUMFILMES FOGALMAZ EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLYBEN.

Minden dokumentumfilm személyes. Könyvtárnyi irodalom foglalkozik azzal, hogy a dokumentumfilmeknél milyen sok múlik a filmkészítő választásain, s hogy még a cinéma vérité filmek is szubjektív valóságot mutatnak be. Akár belülről, akár kívülről mesél el egy történetet a filmes, az saját magán átszűrve jut el a közönségéhez, a rendező személyisége, hozzáállása, etikája tehát kihagyhatatlan tényezők a dokumentumfilmek tárgyalásakor.

Személyes dokumentumfilmnek („personal documentary”) a szaknyelv elsősorban azokat a filmeket nevezi, amelyeknek a rendezője (gyakran operatőre is) a film főszereplője, vagy amelyben a rendező a családjáról vagy hozzá igen közel álló témáról forgat filmet. A 2013-as IDFA verseny-dokumentumfilmjei közül jó néhány ebbe a legszemélyesebb fajtába tartozott, kézzelfogható volt az elmúlt évek divatja: egyre több kifejezetten egyes szám első személyű dokumentumfilm készül, ahol a személyesség a történetmesélés központi dramaturgiai eszköze.

De vajon mitől érdekes egy film, amelyet saját magáról készít a filmes? Elég izgalmas-e a története, hogy a számára „idegen” nézőt lekösse? Mennyire mehet közel a tárgyához? Hol vannak az etikai határok? Készíthet-e filmet egy középkorú filmes a kamasz barátnője haldoklásáról? Leleplezheti-e a rendező a családjá törvénytelen tettét?

Az *Amerikai arab* (*American Arab*, 2013) főszereplője és rendezője, Usama Alshaibi, Irakban született és az USA-ban nőtt föl arab-amerikaiként – a film arról szól, hogy mit jelent ma ez a fogalom, bemutatja a két kultúra határmezsgyéjén zajló életet, az elvárásokat,

előítéleteket, a gyanakvást és a sztereotípiákat, amelyekkel minden arab kinézetű és nevű amerikai találkozhat.

A rendező elsősorban saját narrációján keresztül formálja a filmet. Leginkább interjúk, filmbejátványok és grafikák adják a film esszéisztikus szövetét, konkrét esemény kevés történik benne. A film forgatása közben Usama első kézből is megtapasztalja a rasszizmust, őt magát éri támadás – a film szerint részben a saját hibájából. (Esti bulizás után részegen beállít egy vadidegen házba, és az ajtóban azt kiabálja: Én vagyok Usama! – ennek a kiejtése ugyanaz, mint Osama bin Laden keresztneve: „Oszama”. Ezek után a házban tartózkodó tizenéves fehér fiúk megverik.) Alshaibi hibásnak érzi és szégyelli magát részegsége és ostobasága miatt, de végül mégis gyűlöletbűntettnek bélyegzi az esetet és feljelentést tesz. Dramaturgiai eszközként felbecsülhetetlen a támadás szerepe a filmben, akármennyire is rosszul hangzik ez. A filmben Usama utal rá, hogy többen megkérdőjelezték a támadás hitelességét, azzal gyanúsították, hogy a film miatt saját maga provokálta ki megverését.

A támadás konkrétumát és néhány életrajzi adalékot leszámítva a film nem hatol elég mélyre. Láthatunk egy montázst hollywoodi filmekből, ahol az arabok mindig rosszfűk, gonoszak vagy neveltségesek. Közhelyes tanulással zárul a film, a rendező éppen megszületett gyermeke jövőjén medítál. A mű legfőbb dramaturgiai hibája, hogy nincsen valódi tétje, tét nélkülisége pedig nem engedi a témájával azonosulni a nézőjét.

Nem így a *Dokumentált* (*Documented*, 2013 – Jose Antonio Vargas), melynek főszereplője a film egyes szám első személyű narrátora és tárrendezője. A filmnek óriási tétje van: nemcsak a

filmkészítő, de további több millió ember sorsát befolyásolhatja.

Jose Antonio Vargas Pulitzer-díjas újságíró az Amerikai Egyesült Államokban él. Az amerikai álom megtettesítője lehetne: fiatal filippínó bevándorlóból sikeres értelmiségivé küzdött fel magát. De Josénak volt egy titka, amelyet 2011-ben a New York Times Magazine-ban tárt a világ elé: „dokumentálatlan” bevándorló volt, vagyis illegálisan élt és dolgozott Amerikában. Édesanyja 12 éves korában küldte az Egyesült Államokba a jobb jövő reményében. A nagyszülei nevelték fel hivatalos papírok nélkül, illegálisan. Jose erről csak évekkel később, véletlenül szerzett tudomást. Rettegett a helyzetódéstől, de tenni is akart a helyzetének legalizálásáért. Megalapította a Define American projektet („Határozd meg azt, mi az, hogy amerikai”) és csatlakozott a Dreamers csoporthoz (Álmodozók), akik mintegy 11 millió olyan Amerikában élő ember helyzetének legalizálásáért harcolnak, akik – Joséhoz hasonlóan – gyermekkorukban lépték át a határt és az életük már teljes egészében Amerikába köti őket.

Szép és egyszerű, a sztoriból szervezen eredő dramaturgiai eszközt használ a film a főszereplő életének, múltbeli történetének a bemutatására: egy, a főhős személyessége és érintettsége miatt rendkívül hatásos előadást, melyet volt középiskolájában tart a diákoknak és a tanároknak az életét meghatározó titokról. Az előadás mint történetmesélő eszköz keretet ad a múltbeli események felelevenítésének: archív felvételek, régi fotók és interjúk adják a történet szövetét. Mindeközben a jelen idejű történetzálon Jose küzd a legalitásért. Ennek a harcnak az állomásai *cinéma vérité* jelenetekként épülnek be a filmbé és szintén erős drámai hatásúak (plakát hordozás és felszólalás a konzervatív képviselő kampányeseményén, fotózás a Dreamers-csoporttal a Time magazin címlapjára, a kongresszusi meghallgatás...).

A film drámai és érzelmi csúcsponttal jut el a jelenbe. Jose hosszú idő után először beszél skype-on az édesanyjával. A mindkét oldalon kamerák keresttüzében zajló beszélgetés kínosan indul. Aztán felszakadnak az érzelmi gátak és a két ember egymás iránt érzett őszinte és nem múlt szeretetének és megbocsátásának lehetünk tanúi.

A film befejezése csak érzelmileg ad lezárást és az anya-fiú kapcsolatban az újrakezdés lehetőségét érezzük. A főszereplő jogi helyzete továbbra sem rendeződik, de elszántsága és az eddig elért eredményei megalapozzák a probléma jövőbeli megoldását. A személyes témát közvetlen közelről elmesélő filmnek sikerül általánosabb szintre emelnie a mondanivalóját, egy ember történetén keresztül milliók életébe pillanthatunk bele.

A történet nagyon erős, de az általános érvény hiányzik a *Búcsú Hollywoodtól* (*Farewell to Hollywood*, 2013) című filmből, amely a rendezők meghatározása szerint „olyan szerelmi történet, amilyennel még sosem találkoztál”. Henry Corra együtt jegyzi a filmet Regina Nicholson-nal (Reggie), akiről a film legelején kiderül, hogy még a forgatás befejezése előtt meghalt rákban. A film Reggie küzdelmét mutatja be a halálos betegséggel, de a dolgok bonyolulttá válnak, amikor Corra és Reggie közelebbi kapcsolatba kerülnek egymással a lány szüleinek ellenzése dacára. Amikor Reggie betölti a 18. évét, kenyértörésre kerül a sor a családjával, Corra viszont teljes mértékben mellé áll, hogy végigkísérje hátralevő útján.

A 16 éves Nicholson és az 55 éves Corra egy filmfesztiválon ismerkedtek meg, ahol a lány egy rövid dokumentumfilmmel vett részt, melyben személyesen vall küzdelméről

a rákbetegségével és vallásos megtéréséről (*Glimpse of Horizon*). Reggie imádtta a filmeket, értük és belőlük élt, mindig is filmrendező akart lenni. Története magával ragadta a férfit, aki megígérte, hogy segít neki megalkotni a „Filmet”, mielőtt a lány meghal. Hogy miről is szólna ez a film, az sosem lett pontosan kimondva, a dokumentumfilmben részleteket láthatunk Reggie korábbi munkáiból, melyek inkább kisjátékfilmek vagy kísérleti filmek.

Reggie erős és szeretettől túlcsonduló személyisége lenyűgöző, humora szarkasztikus, bölcsessége a koránál érettebbnek mutatja őt. Am mégiscsak egy naiv és könnyen befolyásolható kislány. Az etikai dilemma – meddig mehet el a filmes az alanyával való kapcsolatban – kézzelfoghatóvá válik, de nem nyer egyértelmű feloldást. Az éveken át tartó küzdelem a súlyos betegséggel és annak végső stádiumai gyökeresen megváltoztatják a személyiséget, a szándékokat és a reakciókat. Am a film erről hallgat. Reggie-t folyamatosan kívülről látjuk, egy hozzá nagyon közel álló ember nézőpontjából. A lehetséges viszonyítási pontok – a lány családja és korábbi barátai – kihátrálnak a filmből, a kezdeti lelkesedés után elutasítják azt, tiltakoznak a film, a kapcsolat és Reggie elszakadása miatt. A mindent elsőprő szeretet ereje és szépsége – ahogy a filmről több

helyen írnak, és ahogy a szinopszisban is megfogalmazzák – számomra távoli illúzió maradt. Reggie személyiségébe és szenvedéseibe valóban bepillantást nyerünk, de mindent áthat – és ezzel utólag megkérdőjelez – Corra elszántsága, hogy mindezt filmmé keressék. Voyeurizmus felsőfokon, amelyet nem igazol a művészi érték. A film vége különlegesen szomorú, Corra minden szempontból megerősíti, hogy ezt kell éreznünk, és valóban, egy értékes, tehetséges, melegszívű lány halt meg szinte a szemünk előtt. A néző szomorú, de közben mérhetetlenül kényelmetlenül érzi magát. A katarzis elmarad.

Az IDFA-premiert követő beszélgetés a rendezővel hasonlóan ellentmondásos volt. Corra kérdés nélkül ezzel kezdte: „Nem szexeltünk, OK? ... Úgyis mindenki ezen gondolkodik most, nem igaz?” Majd később ezt mondta: „Olyan kapcsolatunk volt, ami a szexnél is jobb.” Corra elmondta: Regina megjósolta, hogy botrány lesz, ezért egy üzenetet küldött a film nézőinek Corrán keresztül: miszerint ő a rendező „halott szűz menyasszonya” és a közös filmjük „egy szeplőtelen fogantatásból származó szerelemgyerek”. Egyértelmű, hogy Corra készült ezzel a sorral, nem ott rögtönözött.

A filmben nincs tisztázva Henry szerepe, és sehol sincs megfogalmazva, hogy pontosan milyen filmet csinálnak együtt. Reggie gyaníthatóan érzelmi manipuláció áldozata lett, valószínűleg ennél többre vágyott volna, más filmet akart volna megrendezni, nem a saját élete utolsó hónapjait és a saját halálát. A motivációk végig zavarosak, sem a bemutatott főszereplők személyisége, sem a történet nem igazolja a film elkészültét.

A személyes indíttatásból tehát nem feltétlenül lesz hatásos, mindenkit megérintő, fontos történet. A személyes filmek készítői gyakran a valóságosnál érdekesebbnek, vonzóbbnak gondolják saját történetüket, melyek drámai vezérfonal nélkül súlytalanok maradnak. A túl erős személyiségű rendező pedig saját preconcepcióit erőlteti rá az eseményekre. Katartikus hatást a személyes dokumentumfilmben is csak hiteles mesemondótól remélhetünk. •

„Nem nyer egyértelmű feloldást”

(Henry Corra: *Búcsú Hollywoodtól* - Regina Nicholson)

